

Michailo Muravjovo tautinės politikos žemėtyros ir tautotyros pagrindai

MARGARITA MATULYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius

El. paštas margarita@ldm.lt

XXI a. sustiprėjusio rusiško šovinizmo sukelta Michailo Muravjovo (1796–1866) veiklos reabilitavimo banga šiuolaikinėje Rusijos ir Baltarusijos istoriografijoje skatina įsigilinti į asmenybės ideologines ištakas. Straipsnyje aptariami kontroversiškai amžininkų vertinto įtakingo XIX a. Rusijos imperijos valstybininko tautinės politikos žemėtyros ir tautotyros pagrindai, įtvirtinti Imperatoriškojoje rusų geografijos draugijoje, kurie pasireiškė Vilniuje diegiant rusų kultūrą Šiaurės vakarų krašte, taip pat perrašant Rusijos imperijos pakraščių istorinį naratyvą ir kaupiant jam palankius šaltinius.

Raktažodžiai: Michailas Muravjovas, tautinė politika, žemėtyra, tautotyra, Rusų geografijos draugija, Vilniaus archeografijos komisija

IVADAS

Kaip pažymėjo istorikas Darius Staliūnas, sintetiniams Rusijos imperijos interesų buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse tyrimams yra labai svarbu išsiaiškinti „rusų valdininkų mąstymo etninėmis, konfesinėmis ir politinėmis kategorijomis horizontus“ [47, 250]. Ieškodamas atsakymų į klausimus, susijusius su caro valdžios tikslais šiame regione, mokslininkas gilinasi į oficialiame ir viešajame diskurse vyravusią tautiš-kumo sampratą, Michailo Muravjovo santykį su etninėmis grupėmis ir išskiria pagrindinius politiko etnopolitinės situacijos vertinimo kriterijus: socialinį statusą, konfesiją ir kilmės vietą [47]. Tačiau iki šiol lieka neaptarta šio veikėjo teorinių ir taikomųjų žinių bazė, kuri formavo jo pasaulėžiūrą, lėmė nuostatas, sprendimus bei tuos pačius kriterijus.

M. Muravjovas iš arti pažino Šiaurės vakarų kraštą ir, kaip pats pripažino, gerai perprato jo etninę-ideologinę sanklodą [23, 396]. 1812 m. jis atliko karo tarnybą Michailo Barklajaus de Tolio vadovaujamoje Rusijos I Vakarų armijoje Vilniuje, 1827 m. buvo paskirtas vicegubernatoriumi Vitebske, o po metų tapo Mogiliovo civiliniu gubernatoriumi, čia malšino 1830–1831 m. sukilimą, iki 1835 m. tarnavo gubernatoriumi Gardine [49] (1). Prieš sugrįždamas į Šiaurės vakarų kraštą, jis vadovavo Matininkų žinybai (nuo 1842) ir Dvarų departamentui (nuo 1856), buvo paskirtas senatoriumi (1850) ir gavo infanterijos

(1) Vieną pirmųjų Michailo Muravjovo gyvenimo ir veiklos apžvalgų parengė ir 1898 m. paskelbė Vilniaus gimnazijos mokytojas Arsenijus Turcevičius.

generolo laipsnį (1856), atliko Valstybės turto ministro pareigas (nuo 1857), iš kurių atsi-
statydino dėl ligos (1861), o 1863 m. susidarius ypatingajai padėčiai Lenkijoje ir Lietuvoje,
vėl buvo pakviestas į valstybės tarnybą Gardino, Minsko ir Vilniaus generalgubernatoriu-
mi [35, 36–41]. Biografų yra minimas dar vienas asmenybės karjeros faktas – 1850 m. jis
išrinktas Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos viceprezidentu. Šio M. Muravjovo
gyvenimo epizodo ir mokslo administravimo veiklos istorikai nenagrinėja (2), palikdami
paraštėse iš tikrųjų labai svarbią etninės politikos stratego teorinę patirtį ir sukauptas
žinias, kurios padėjo jam aiškiau suprasti situacijos specifiką ir imtis efektyvių priemonių
rusinant (3) lietuvius, baltarusius, žydus ir kitus vietinius Šiaurės vakarų krašto gyven-
tojus.

Šiame straipsnyje, ieškant sąsajų su geopolitiniu kontekstu, aptariami generalguber-
natoriaus žemėtyros ir tautotyros pagrindai, įtvirtinti Imperatoriškojoje rusų geografijos
draugijoje, pasireiškę Vilniuje totaliai rusinant Šiaurės vakarų kraštą.

MICHAILO MURAVJOVO ASMENYBĖ: ISTORIOGRAFINĖS PARADIGMOS KAITA

Šiuolaikinėje Rusijos ir Baltarusijos istoriografijoje yra akivaizdi herojinio mito apie
Michailą Muravjovą kūrimo tendencija. Perrašoma M. Muravjovo biografija, publikuo-
jami jo užrašai, skelbiami amžininkų atsiminimai akcentuojant politinio veikėjo pavyz-
dinį rusišką patriotizmą, argumentuojant ir pateisinant jo Šiaurės vakarų krašte taikytus
administravimo metodus, pabrėžiant įtaką caro valdžios tautinės politikos bei Rusijos
įvaizdžio stiprinimui. XIX a. Rusijos imperijos valstybininko, Vilniaus generalgubernato-
riaus (1863–1865), aršaus 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje malšintojo, už žiaurias repre-
sijas praminto „Koriku“ ir už tarnystę Tėvynei 1865 m. gavusio grafo titulą bei dvigubą
pavardę (Muravjovas-Vilenskis), veikla aprėpia pagrindines valstybės funkcionavimo sri-
tis: politinę, karinę, ūkinę, kultūrinę, mokslinę, kurios įtraukiamos į herojaus gyvenimo
istoriją.

Atskirus M. Muravjovo gyvenimo epizodus aptaręs Piotras Fedosovas, pažymi, kad
dabarties rusų istorikai, vertindami žymaus XIX a. veikėjo darbus, atsiriboja nuo politi-
nio angažuotumo ir disponuodami plačia šaltinių baze objektyviai rekonstruoja biografi-
ją bei pagrįstai ir nešališkai interpretuoja veiklos aspektus [51, 126]. Iš tikrųjų, pastebima
asmenybės tyrėjų ir biografų požiūrių įvairovė, o jų pasakojimo ar svarstymo intona-
cija priklauso nuo pasirinktos problemos „jautrumo“. Michailas Dolbilovas, nagrinėjęs
M. Muravjovo poziciją baudžios panaikinimo ir valstiečių reformos klausimu, kon-
fesinių ir etninių problemų sprendimus rusinant Šiaurės vakarų kraštą, kritiškai aptarė
generalgubernatoriaus vykdytos tautinės politikos priemones ir jos neigiamus padari-
nius [25, 67–90; 26]. Tačiau išsamios Elmyros Fedosovos [52] ir Aleksandro Bendino [12]
monografinės studijos, aprėpiančios visus M. Muravjovo gyvenimo periodus ir žygdar-
bius, Sergejaus Ananjevo disertacija, analizuojanti jo prieštarinę politinę karjerą ir ją pa-
grindžianti moraline kategorija: „politinio veikėjo vertinimas turi remtis jo indėliu šalies
gerovei“ [9], politizuotai akcentuoja asmenybės pasišventimą rusų tautai ir tuo pateisina
visus nepopuliarius „Koriko“ veiksmus. Vis dažniau pasigirsta skatinimas atsisakyti šio
epiteto ir pabrėžti politiko auką vardan bendro tikslo. „Pasirengęs pasiaukoti“ – tokiu
pavadinimu išleisti M. Muravjovo užrašai apie Šiaurės vakarų krašto valdymą ir sukilimo

(2) Atliekant šį tyrimą, neaptikta nė vienos publikacijos, analizuojančios Michailo Muravjovo veiklą
žemėtyros ir tautotyros srityje.

(3) Čia ir toliau *rusinimo* sąvoka vartojama remiantis Dariaus Staliūno atlikta reikšmių analize [7, 99–117].

malšinimą [22], „kovotoju už rusų reikalą“ jį vadina Sergejus Lebedevas, sudaręs amžininkų atsiminimų rinktinę [35, 5], kurioje tendencingai atrinkti epochos liudytojai kalba apie sudėtingus laikus ir jų didvyri, kritiniu Rusijai momentu pasukusį istorijos vingį didžios imperijos naudai – lietuvių ir baltarusių etnogenezė nuo „sulenkėjimo“ pakrypo link „surusėjimo“.

Ne vienas minėtų istorikų patetiškai cituoja poeto Fiodoro Tiutčevo epitafiją: „Nedaug jis turėtų priešų, jei ne tavo, Rusija“ (4), bet retas jų ieško atramos rašytojo Aleksandro Gerceno sukurtame „vampyro“, „buldogo“ ir „rupūžės“ portrete (5), ir visi vieningai sutaria dėl M. Muravjovo autoriteto istorinį iškilimą lėmusių darbų Vilniuje, kur jis kryptingai įgyvendino buvusios Lenkijos-Lietuvos valstybės žemių galutinio integravimo į Rusijos imperijos sudėtį programą [35, 20].

Pagal baltarusių istoriką A. Bendiną, vadinantį M. Muravjovą didžiuoju reformatoriumi, Vilniaus generalgubernatoriaus Šiaurės vakarų krašte sukurtas mokslo, švietimo ir leidybos tinklas, plečiantis žinias apie „rusų žemes“ ir dalyvaujantis propagandinėje rusų idėjos sklaidoje, turėjo dvigubą vaidmenį: „viena vertus, buvo sudarytos sąlygos, kad veikiančios mokslo institucijos ir spaudos organai galėtų atlikti regiono dekolonizavimo funkcijas. Kita vertus, žinios apie rusišką krašto praeitį buvo idėjinis ir mokslinis vykdomos „rusinimo“ politikos pagrindas“ [12, 285]. Istorikas, remdamasis kultūrologo Aleksandro Etkindo „kolonijinės situacijos“ samprata, kai tarp valdžios ir engiamos visuomenės dalies atsiranda kultūrinė distancija, pasireiškianti etnine, kalbine, konfesine, socialine skirtimi, ignoruoja Rusijos imperijos regione vykdytos kolonizavimo politikos požymius, dėmesį nukreipdamas į lenkų katalikų elito santykį su rusų stačiatikių gyventojų sluoksniu ir traktuodamas jį kaip Rusijos imperijoje egzistavusį lenkų vidinį Šiaurės vakarų krašto kolonizavimą. A. Bendino požiūris atspindi šiuolaikinės oficialios Baltarusijos ir Rusijos istoriografijos poziciją [12, 64], kuriai antrina patriotizmą demonstruojančios šių valstybių kultūros ir religinės bendruomenės, vis garsiau svarstančios apie grafo Michailo Muravjovo veiklos aktualizavimą ir atminimo įamžinimą.

Akivaizdu, kad kolektyvinė atmintis keičiama pasitelkus politinę istoriografijos strategiją, kuri paranki etnogenezės ideologiniam pagrindimui ir šiuo tikslu valdžios pasirenkamų priemonių legitimavimui. Tačiau klausimas, kodėl į „didžiąją istoriją“ adaptuojamą asmenybės biografiją neįtraukiama tokia reikšminga veikla, kaip žemėtyra ir tautotyra, lieka atviras.

MICHAILO MURAVJOVO VEIKLA ŽEMĖTYROS SRITYJE

Michailas Muravjovas buvo 1845 m. įkurtos Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos iniciatyvinės grupės dalyvis (priklausė Generalinio kariuomenės štabo karininkų būreliui) (6), vienas steigėjų ir jos pirmosios Tarybos narys [46, 4], 1857 m. už aktyvų

(4) „На гробовой его покров / Мы вместо всех венков кладем слова простые: / Не много было б у него врагов, / Когда бы не твои, Россия“ [50, 161]. Fiodorui Tiutčevui priklauso ir šios žinomos eilutės „Protu Rusijos nesuprasti“ autorystė: „Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная статья – / В Россию можно только верить“ [50, 165].

(5) Michailo Muravjovo įvaizdis, sukurtas Aleksandro Gerceno kūriniuose: „Kartuvės ir Muravjovas“ („Виселица и Муравьев“) [19, 137–138], „Muravjovo portretas“ („Портрет Муравьева“) [18, 258–259].

(6) Iniciatyvinę grupę sudarė keturi būreliai: 1) aukštojo rango jūrininkų – keliautojų-atradėjų; 2) akademininkų mokslininkų; 3) Generalinio kariuomenės štabo karininkų; 4) įvairiose kultūros ir mokslo srityse aktyvių rusų intelektualų [44, 1–3].

darbą ir mokslinės veiklos skatinimą gavęs garbės nario vardą [42, 1], tad jis nuo pat pradžių dalyvavo formuojant organizacijos funkcijas ir mokslo plėtros gaires, derinant pagrindines tyrimo programas. Draugija, vadovaudamasi vokiečių mokslininko Carlo Ritterio (7) tarpdalykine žemėtyros (vok. *Erdkunde*) samprata (8), savo pavadinime deklaravo geografiją kaip plačią mokslinę prieigą prie šalies pažinimo; tą liudija organizacijos struktūra (9) ir jos laikinuose, pagal Londono geografijos draugijos pavyzdį parengtuose įstatuose paskelbti tikslai: rinkti ir platinti geografinius, statistinius ir etnografinius duomenis [16], tad lygia greta plėtota ir tautotyra (10).

Viena pirmųjų svarbių prie Vidaus reikalų ministerijos įsteigtos ir valstybės finansuojamos draugijos veiklos kryptių sieta su Rusijos kartografijos vystymu. Anuomet imperijos kartografija rūpinosi Vyriausiasis štabas ir Pulkovo observatorija, tačiau jų pajėgų nepakako, kad aprėptų visą, ir ypač aktualios vakarų Rusijos, teritoriją. M. Muravjovo siūlymu 1847 m. draugija ne tik pradėjo bendradarbiauti su geodeziniais bei topografiniais tyrimus vykdančia Matininkų žinyba, bet ir vadovauti kelių gubernijų naujų atlasų sudarymui (11). Ši iniciatyva peraugo į valstybinį projektą – suburta speciali draugijos komisija (vienas narių – M. Muravjovas), parengtas matininkystės darbų planas, su Vidaus reikalų ministerija, Generaliniu štabu ir Matininkų žinyba suderinta bei patvirtinta duomenų rinkimo instrukcija, išplėsta tyrimų teritorija [44, 33]. Kaip draugijos tarybos narys M. Muravjovas turėjo galimybę susipažinti ir su etnografijos bei statistikos tyrimų būkle.

Kur kas platesnę draugijos veiklą M. Muravjovas plėtojo 1850–1857 m., būdamas jos viceprezidentu. Į šį įtakingą postą, pakeitęs organizacijos įkūrėją ir pirmąjį viceprezidentą Fiodorą Litkę (12), jis atėjo su nauja opozicijos banga [44, 57–59]. Pirmasis, 1850 m. įvykęs, draugijos suvažiavimas ir vicepirmininko rinkimai atskleidė dviejų kartų, kurioms atstovavo trys kandidatai, ideologinius nesutarimus. F. Litkė priklausė tai visuomenės daliai, kuri siekė Petro I reformų tęstinumo ir glaudesnio intelektualų sąlyčio su liaudimi, kryptingai tyrinėjant jos buitį ir ekonomines sąlygas. Tačiau gausus sparčiai atsinaujinančios draugijos narių būrys kreipė tyrimus į rusų tautinės politikos vagą ir savo idėjų lyderiu matė nacionalistinę mokslinės veiklos pobūdį propagavusį „rusų žmogų“ M. Muravjovą, laimėjusį rinkimus prieš F. Litkę tik vieno balso persvara (13). Šis rezultatas liudija pokyčius ne tik mokslo sferoje, bet ir bendrų vertybių slinktį link radikalios rusofilijos. M. Muravjovo pozicijas draugijoje, nepaisant konfrontacijos su kai kuriais

(7) 1846 m. Carlos Ritteris buvo išrinktas Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos garbės nariu [39, 290].

(8) Fundamentalus Carlo Ritterio darbas *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen* (21 knyga) leistas nuo 1817 m. iki 1922 m.

(9) 1845 m. veikė skyriai: Bendros geografijos, Rusijos geografijos, Rusijos statistikos, Rusijos etnografijos; 1849 m. veikė skyriai: Fizinės geografijos, Matematinės geografijos, Rusijos statistikos, Rusijos etnografijos [39, 33].

(10) Tautotyros samprata siejama su vokiška *Volkskunde* sąvoka, pavartota Wilhelmo Heinricho Riehlo darbe *Die Volkskunde als Wissenschaft. Wissenschaftliche Vorträge gehalten zu München im Winter 1858*.

(11) Tverės, Riazanės, Tambovo, Orlovo ir Tulos [44, 32].

(12) Garbė vadovauti draugijai pirmininko statuse nuo jos įsteigimo buvo skirta didžiajam kunigaikščiui Konstantinui, Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I sūnui ir imperatoriaus Aleksandro II broliui.

(13) Trečiasis kandidatas Michailas Musinas-Puškinas, senatorius, Sankt Peterburgo cenzūros komiteto pirmininkas, surinko vos kelis balsus.

mokslininkais, patvirtina ir 1854 m. rinkimai, kai po ketverių metų jis buvo išrinktas vicepirmininku antrai kadencijai [44, 60].

M. Muravjovo valdymo metais Rusų geografijos draugijos tyrimų kryptys išsiplėtė, o archyvai pasipildė vertingais rankraščiais (14), kuriuos publikuojant tęstiniuose leidiniuose (15), gilintas imperijos geografinis, etnografinis, kultūrinis, socialinis pažinimas. Pagal 1847 m. sudarytą ir 1852 m. atnaujintą etnografinių duomenų rinkimo programą [14], visose Rusijos gubernijose rinkta medžiaga nuo 1853 m. skelbta specializuotame „Etnografiniame rinkinyje“ (16), kurio turinys rodo, kad pagrindinis draugijos etnologų dėmesys buvo nukreiptas į rusų tautos tyrimus, ypač sparčiai plėtota lingvistinė etnografija (rinkti ir analizuojami raštijos paminklai, tautosaka, tarmės, terminologija, rusų kalbos geografinis paplitimas).

Be vidinės veiklos, vyko ir organizacijos plėtra – 1851 m. įsteigti pirmieji du draugijos padaliniai Sibire ir Kaukaze (17). Ypatingą dėmesį viceprezidentas, gavęs Rytų Sibiro generalgubernatoriaus Nikolajaus Muravjovo-Amurskio palaikymą atlikti visapusiškus krašto tyrimus, skyrė Irkutske įsikūrusiam Sibiro skyriui. Draugijos ir privačių aukotojų lėšomis surengta ne viena ekspedicija – topografiniai, hidrografiniai, geologiniai, istoriniai, etnografiniai tyrinėjimai vykdyti Viliujaus ir Amūro upių, Baikalo ežere esančios Olchono salos, Kansko apskrityje, Selengos slėnyje ir kitose tuo laikotarpiu mažai pažintose Sibiro vietose [44, 65–66].

Neatsitiktinai abiejų Muravjovų nuomonės ir interesai Rytų Sibiro klausimais sutapo. 1847 m. pradėjęs valdyti kraštą, N. Muravjovas-Amurskis visų pirma sprendė geopolitinius uždavinius, nes susiklosčiusi situacija nebuvo palanki Rusijos imperijai ir kėlė nerimą dėl Primorės, Sachalino, Chabarovsko, Amūro krašto neapibrėžtumo bei suaktyvėjusio britų, prancūzų, amerikiečių intereso šiai sričiai [29, 22–46]. Rusija jau buvo linkusi Kinijos naudai atsisakyti Amūro baseino, jei ne N. Muravjovo-Amurskio sprendimu atlikti hidrografiniai tyrimai, įrodę strateginę teritorijos vertę (Amūras – laivybinis, Sachalinas – sala) ir paskatinę karinių postų įrengimą. N. Muravjovo-Amurskio atliktų darbų rezultatas – 1858 m. Rusijos ir Kinijos pasirašyta Aiguno sutartis, pagal kurią kai rysis Amūro upės krantas atiteko Rusijai. Tokios pat taktikos (rengtos Primorės teritorijos tiriamosios ekspedicijos) Rytų Sibiro generalgubernatorius laikėsi sprenddamas ir Pietų Primorės nusavinimą, kuris baigėsi 1860 m. Pekino sutartimi su sienas patvirtinančiu žemėlapiu.

Tiflise (dabar – Tbilisis, Sakartvelas) atidarytas draugijos skyrius paspartino rusų integravimąsi Kaukaze. Panašu, kad draugijos padalinio atidarymas šiame regione buvo viena iš priemonių rengiantis bręstančiam tarptautiniam kariniam konfliktui ir artėjančiam Krymo karui [27]. Į skyriaus įsteigimo ir jo organizacinę veiklą įsitraukė kunigaikštis

(14) Etnografijos, klimato, prekybos ir kitomis temomis 1851 m. gauta 700 rankraščių, 1852 m. – 1290, 1853 m. – 612 [44, 68].

(15) „Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos užrašuose“ (*Записки Императорского Русского географического общества*), „Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos žiniose“ (*Вестник Императорского русского географического общества*) ir kituose moksliniuose žurnaluose [44, 145, 147].

(16) 1853–1864 m. išleisti šeši „Etnografinio rinkinio“ (*Этнографический сборник*) rinkiniai [39, 262].

(17) Abiem padaliniams skirta po 2000 rb kasmetinės subsidijos, pradėta leisti „Sibiro skyriaus užrašus“ (*Записки Сибирского отдела*, 1856–1886) ir „Kaukazo skyriaus užrašus“ (*Записки Кавказского отдела*, 1852–1913) [44, 64–65].

Michailas Voroncovas, tuo metu (1844–1854) ėjęs Rusijos imperatoriaus Kaukazo vietininko pareigas. Suintensyvėjo statistinių, etnografinių, geografinių duomenų rinkimas, o vieną išpūdingiausių topografinių ekspedicijų čia surengė Vilniaus universiteto auklėtinis, Rusijos imperijos generolas leitenantas Józefas Chodźko, pakilęs į Ararato kalno viršūnę ir 1847–1853 m. atlikęs trianguliacinius matavimus Pietų Kaukaze. Ekspedicijoje dalyvavo ir aktyvus Rusų geografijos draugijos Kaukazo skyriaus narys Nikolajus Chanykovas bei Generalinio štabo karininkai. J. Chodźko atsiminimai apie šį žygį buvo paskelbti skyriaus „Užrašuose“ [59].

1854 m. Kaukazo vietininku paskirtas Nikolajus Muravjovas-Karskis taip pat rūpinosi draugijos padaliniu. Michailo Muravjovo broliui jau anksčiau teko vadovauti Kaspijos jūros pietryčių regiono tiriamosioms ekspedicijoms, vykdyti topografinius Chivos ir Bucharos tyrimus (18). Pats M. Muravjovas šiuo kraštu pradėjo domėtis dar tarnaudamas armijoje ir 1814–1815 m. vykdydamas ypatingąjį pavedimą Kaukaze. Per dvejus metus poručikas parengė „Kaukazo tautų aprašymą“, kurio rankraštį 1816 m. padovanojo Karo topografijos depui prie Generalinio kariuomenės štabo (19).

Draugijos skyrių steigimas regionuose siejamas su generalgubernatorių, kurie dažniausiai būdavo ir to krašto vyriausiais kariuomenės vadais, poreikiu vietoje turėti mokslo koordinacinę centrą, kuris, viena vertus, rengtų lokalių tyrimų programas, kita vertus, kartu su kvalifikuotais karinės žinybos atstovais dalyvautų didelio masto ekspediciniuose projektuose, tenkinančiuose abiejų institucijų tikslus, taip pat būtų duomenų apdorojimo, saugojimo ir publikavimo bazėmis. Rusijos karinė orientalistika, kaip taikomoji geografijos, statistikos, demografijos, lingvistikos, etnografijos, istorijos ir archeologijos krypčių disciplina, talkino plečiant imperijos žemes ir įtakos zonas pasienyje su Azijos valstybėmis [11].

Imperijos kolonijinė politika rėmėsi strateginių teritorijų tyrimais, vykdytais Rusų geografijos draugijai glaudžiai bendradarbiaujant su Generaliniu kariuomenės štabu, Mokslų akademija, observatorija, geologijos, hidrografijos, susisiekimo kelių ir kitomis žinybomis. M. Muravjovui vadovaujant, draugija įgyvendino daug imperijai svarbių ir stambių mokslinių projektų, tarp kurių paties viceprezidento sumanyta didžioji Sibiro ekspedicija, taip pat jo sugalvoti kompleksiniai Astrachanės srityje esančių Didžiojo ir Mažojo Bogdo kalnų tyrinėjimai, Karlo Ernsto von Baero atlikti Kaspijos jūros tyrimai, Piotro Semionovo ekspedicija Tian Šanio kalnyne [39, 107–108; 44, 98–100]. M. Muravjovas buvo kompetentingas spręsti valstybinės reikšmės klausimus, kad būtų pasiektas sinergetinis efektas tautinei politikai tarnaujančiame moksle.

MICHAILO MURAVJOVO SANTYKIS SU ŠIAURĖS VAKARŲ KRAŠTO TAUTOTYRA

Panašu, kad būdamas Rusų geografijos draugijos viceprezidentu M. Muravjovas neskatino Šiaurės vakarų krašto tautotyros tyrimų – mokslinės institucijos 1850–1856 m. planuose nebuvo nė vienos tikslingos etnologinės ekspedicijos į regioną. „Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos užrašuose“ šiuo laikotarpiu apie kraštą nepaskelbta nė vieno etnografinio tyrimo, o „Etnografiniame rinkinyje“, į kurį visų pirma atrinkdavo geriausių slavų tautų (didžiarusių, mažarusių, baltarusių) tyrimus, per visą jo leidybos periodą

(18) 1822 m. Nikolajus Muravjovas-Karskis paskelbė kelionės į Turkmeniją ir Uzbekistaną dienoraštį [36].

(19) „Описание кавказских народностей“, рукопись поручика Михаила Николаевича Муравьева [21, 358].

1853–1864 m. paskebti tik penki krašto etnografiniai tyrimai (20). Svarbiausias su krašto pažinimu susijęs darbas, prie kurio atsiradimo nemažai prisidėjo ir M. Muravjovas, buvo Piotro Kepeno 1851 m. išleistas „Europinės Rusijos etnografinis žemėlapis“ (21).

Dar sukilimo išvakarėse 1862 m. pradėta galvoti apie vienerių metų nuoseklią etninės gyventojų sudėties tyrimų devyniose Rusijos vakarų gubernijose (22) ekspediciją, kuri vyktų 1863 metais. Pagal unifikuotą statistinę-etnografinę programą, bendradarbiaujant su Liaudies švietimo ir Vidaus reikalų ministerijomis, planuota ištirti šių gubernijų gyventojų kalbų, papročių, buities skirtį, etninių kultūrų ir konfesijų teritorinį pasiskirstymą [44, 375–376]. Siekta atlikti surinktų duomenų lyginamąją analizę, kuri padėtų vyriausybei spręsti regione gyvenančių tautų kultūrinio ir ekonominio gerbūvio kėlimo klausimus [44, 377–378]. Tokie Rusų geografijos draugijos ekspedicijai keliami tikslai, žinoma, iš esmės prieštaravo tautinės politikos siekiams, bet sumanymą sustabdė ne ideologinė opozicija, o ekspedicijos saugumui ir duomenų rinkimo tikslingumui nepalankios aplinkybės – prasidėjęs sukilimas ir jo slopinimo veiksmai. Prie planuotos etnografinės ekspedicijos organizavimo Rusų geografijos draugija sugrįžo tik 1865 m., ir naujam Vilniaus generalgubernatoriui Konstantinui Kaufmanui patvirtinus, kad situacija krašte suvaldyta ir laikas tyrimams palankus, pradėjo parengiamuosius darbus. Tačiau pirmajai ekspedicijai suburtos grupės nariai (tarpetninių santykių tyrimui – slavistas Aleksandras Hilferdingas, buities tyrimui konfesiniu aspektu – istorikas Michailas Kojalovičius, statistinių duomenų rinkimui ir apdorojimui – statistikas Arturas von Bušenas) dėl įvairių priežasčių atsisakė dalyvauti projekte, pakito ir programos įgyvendinimo strategija [44, 383–385].

Vienas stambesnių, Vilniaus generalgubernatorių M. Muravjovą pasiekusių draugijos darbų šiame regione – Rodericho Erckerto išleistas etnografinis Rusijos vakarų gubernijų atlasas [3] (23), kurio autorius buvo įsitikinęs, kad „visi iš įvairių pusių išreikšti norai ir viltys, visi spėjimai ir iniciatyvos tik tuomet gali tapti naudingais ir vaisingais, kai jie pagrįsti daugumos teisingu supratimu, ir pažinus tai, kas buvo ir yra, bus siekiama to, kas turi būti ir kaip būtent turi būti“ [54, 3–4]. Apie atlasą Rusų geografijos draugijos posėdyje pasisakęs istorikas rusofilas Michailas Kojalovičius palaikė institucines pastangas ir tokių tyrimų vertę, tačiau suabejojo R. Erckerto atlaso duomenų kokybe dėl dar vis silpno krašto pažinimo ir menkų mokslinių pajėgų [34, 34–35]. Pats M. Kojalovičius, sudaręs Sankt Peterburgo Archeografijos komisijos sumanytą regiono istorinių dokumentų rinkinį, jo įvade taip pat pažymėjo, kad rusų mokslas negali tylėti, kai šis kraštas ypač etniniu aspektu yra neteisingai suprantamas Vakarų Europoje, kuri vadovaujasi lenkų peršama istorijos interpretacija [33, IV].

(20) Michailo Muravjovo vadovavimo draugijai metais publikuoti tik du darbai: „Vilniaus gubernijos Lydos valsčiaus Ostrinos parapija“ [38, 283–293], „Baltarusių valstiečių buitis“ [13, 111–268]. Viceprezidento Fiodoro Litkės vadovavimo draugijai metais paskelbti: „Pastabos apie Gardino gubernijos vakarų dalį“ [28, 107–114], Adomo Kirkoro „Etnografinis žvilgsnis į Vilniaus guberniją“ [32, 115–276], „Slavų likučiai Baltijos jūros pietų pakrantėje“ [37, 1–191]. Tik IV tomas buvo skirtas kitataučių etnografijai – paskelbti keli mažųjų Rusijos tautų (karagasų, totorių, samojedų, karelių, loparių ir kt.) aprašymai [55].

(21) Plačiau apie Piotro Kepeno „Europinės Rusijos etnografinį žemėlapi“ (*Этнографическая карта Европейской России*) rašė Vytautas Petronis [40].

(22) Baltarusijoje – Vitebsko, Mogiliovo ir Minsko, Lietuvoje – Vilniaus, Kauno ir Gardino, Ukrainoje – Kijevo, Voluinės ir Podolsko.

(23) Tuo pat metu Vidaus reikalų ministerija išleido Aleksandro Riticho atlasą [43].

Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos skyrius Šiaurės vakarų krašte buvo įsteigtas tik 1867 m., jau po M. Muravjovo mirties (24). Vadovaudamas Rusų geografijos draugijai jis net nebandė surasti alternatyvos 1855 m. įsteigta Vilniaus archeologijos komisijai, vienatelei Lietuvoje mokslo ir kultūros atramai, kuria naudojami lenkų ideologai, visų pirma suinteresuoti Abiejų Tautų Respublikos paveldo išsaugojimu ir populiarinimu, orientuoti į elitinės kultūros vertybes ir politinės istorijos tyrinėjimus [2, 247–307]. Vilniaus archeologijos komisijos reorganizavimo į komisiją seniesiems aktams tirti ir skelbti iniciatoriumi buvo generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas, jau 1862 m. parengęs paveldosauginės institucijos pertvarkymo projektą ir gavęs visišką caro valdžios palaikymą [1, 108–109]. Tad jį pakeitusiam M. Muravjovui teko užbaigti pirmtako pradėtą darbą – Vilniaus archeografijos komisija oficialiai pradėjo veikti 1864 m., Vilniaus archeologijos komisija buvo palaipsniui numarinta, o Senienų muziejus, išdraskant jo rinkinius, sujungtas su Vilniaus viešąja biblioteka [6, 275–281]. Tiesa, Rusų archeologijos draugijos 1864 m. sumanytą ekspediciją į Vakarų kraštą, siekiant ištirti stačiatikių paminklus, M. Muravjovas globojo asmeniškai ir jai skyrė papildomą finansavimą [45, 68]. Tais pačiais metais į Vilnių generalgubernatorius perkėlė žurnalo „Vakarų Rusijos naujienlaiškis“ (25) redakciją, taip sustiprindamas „nacionalinės“ istorijos sklaidą visuomenėje.

Vilniaus archeografijos komisija nuo pat įsteigimo pradžios ėmėsi fundamentalaus leidybinio projekto – imperinės ideologijos interesus atitinkančių senųjų istorijos šaltinių tyrinėjimo ir publikavimo (26). Pirmojo tomo leidyba (cenzūros aprobuota 1865 m. kovo mėn.) sutapo su M. Muravjovo tarnybos Vilniuje pabaiga – balandžio mėn. jis paliko generalgubernatoriaus postą. Aktų leidybos komisija, kurios pirmininko pareigas ėjo Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas Pavelas Kukolnikas, deklaravo prioritetinių dokumentų atrankos principus ir išskyrė tris dokumentų grupes [8, 23–24]. Pirmajai grupei priskirti stačiatikybės apraiškas vakarų krašte liudijantys aktai, kurių atrankai nustatyti tokie kriterijai: stačiatikybės egzistavimo ir jos statuso įrodymas; stačiatikių cerkvių ir graikų apeigų katalikų (unitų) bažnyčių kiekio nustatymas; unitų „gudrios“ taktikos, perimant stačiatikių cerkves ir jų turtą, demaskavimas; stačiatikybę išpažįstančių žymių Lietuvos šeimų nustatymas. Antrosios grupės aktai turėjo išaiškinti įvairių epochų krašto administravimą ir socialinę struktūrą, kad dokumentuose aptiktas užuominas ar nuorodas rusų istorikai galėtų pasitelkti savo istoriniam naratyvui. Trečiąją grupę sudarė teisės aktai bei etnografiniai dokumentai, atskleidžiantys kriminalinę socialinio gyvenimo būseną ir įrodantys lenkų bajorų nusikalstamas veikas. Tokio pobūdžio dokumentai buvo reikalingi skiepijamų nuostatų pagrindimui: valdant lenkams, kraštas niekada nebuvo laimingas, čia niekas negalėjo būti užtikrintas dėl savo nuosavybės teisių ar saugumo, o baisūs lenkų elgesio su vietiniais gyventojais pavyzdžiai turėjo parodyti žemą šios tautos aukštuomenės kultūrą Europos kontekste. Remiantis neginčijamais šaltiniais siekta pagrįsti tautinės politikos esmę – tik rusų valdžia gali išlaisvinti kraštą nuo kančios ir sukurti politinį bei ekonominį stabilumą.

(24) Plačiau apie Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos skyrių Šiaurės vakarų krašte rašė Henryka Iłgiewicz [5, 189–230].

(25) Iki 1864 m. žurnalas „Vakarų Rusijos naujienlaiškis“ (*Вестник Западной России*) leistas Kijeve platesniu pavadinimu „Pietvakarių ir vakarų Rusijos naujienlaiškis“ (*Вестник Юго-Западной и Западной России*).

(26) 1865–1915 m. išleisti 39 „Aktų“ (*Акты, издаваемые комиссией, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне*) tomai.

M. Muravjovo reformas švietimo ir kultūros srityje palaikantys slavofilai pritarė formuojamam santykiui su etnosu – istorinei lietuvių su rusais vienybės lemčiai, tačiau, kaip pažymėjo A. Hilferdingas, kad sustiprėtų įtaka Lietuvoje gyvenančioms tautoms, visų pirma jas reikia geriau pažinti [20, 118] (27). Įtakingas publicistas Michailas Katkovas generalgubernatoriaus pasiektų rezultatų efektyvumą matė jo bekompromisėje kovoje su lenkiška kultūra ir rusiškos dvasios diegime. Jis įvertino M. Muravjovo galią, tačiau pasvėrė ir pačių rusų pasirėngimą, jų sąmoningumą įvaldant ir keičiant mentalinį regiono kraštovaizdį. M. Katkovas puikiai suprato, kad visuomenės, su kuria susidūrė M. Muravjovas, istorinė patirtis yra daugiasluoksnė, prieštaringa, ir jos ateitis priklauso tik nuo valdžios valingų sprendimų:

„Vis dėlto kas yra lenkiškos žemės ir kas yra rusiškos žemės? Nejaugi valstybės sritis nustatoma pagal etnografinius požymius? Nejaugi valstybės srities likimas gali svyruoti ar priklausyti nuo etnografinių ar lingvistinių tyrimų ir ginčų? Nejaugi žodynas ir gramatika kada nors skirstys valstybines teritorijas? Valstybė nesutampa su gentimi, ir valstybės sritis nėra tik ta žemės erdvė, kuri apgyvendinta vienos kalbos žmonėmis. Valstybės srityje gali gyventi įvairios tautos, bet valstybės jėga aprėpia kiekvieną jos teritorijos dalį. <...> Kai iškyla klausimas apie valstybės sritį, tai turima omeny ne jos gyventojų kalba, ne gentis, o pati valstybė, ta bendra jėga, kuri vienodai aprėpia visas savo valdos dalis“ [31, 163–164] (28).

Buęs emigrantas narodnikas Levas Tichomirovas, pakeitęs pažiūras ir tapęs tautinės politikos propaguotoju, priminė Varšuvoje 1856 m. apsilankiusio imperatoriaus Aleksandro II bandymą tęsti jo pirmtako Nikolajaus I pradėtą tautinę politiką Vakarų krašte ir taikiai spręsti politinę nesantaiką atsisakius svajonių – *point des reveries*, tačiau M. Muravjovas suprato, kad problema yra gilesnė – tai lenkų ir rusų dvikova dėl dominavimo krašte, kur iki tol „rusų reikalas „dviejų civilizacijų kovoje“ neturėjo etnografinių ir istorinių pagrindų“ [48, 351–355, 367] (29).

IŠVADOS

Imperatoriškojoje rusų geografijos draugijoje įtvirtintus bei išbandytus žemėtyros ir tautotyros metodus M. Muravjovas Vilniuje taikė atsargiai. Diegdamas rusų kultūrą Šiaurės vakarų krašte, politikas visų pirma siekė perrašyti Rusijos imperijos pakraščių istorinį naratyvą ir kuo skubiau sukaupti jam palankius šaltinius. Ataskaitoje apie atliktą misiją regione M. Muravjovas perspėjo caro valdžią, kad per daug neįtikėtų imperijos visuomenės vienalytiškumu ir akylai stebėtų čia vykstančius procesus: „Ten mes negalime būti ramūs tol, kol lenkų elementas nebus galutinai numalšintas ir lenkų ateiviai kartu su rusų renegatais nepajus, kad jie turi paklusti ne tik ginklo jėgai, bet ir moraliniam susiliejimui su didžiąja rusų tauta, kuri nuo amžių viešpatavo ir dabar viešpatuoja Šiaurės vakarų krašte, kad turi sudaryti nedalomą politinį vienetą“ [17, 510]. Jo nuomone, galutinę pergalę čia galima pasiekti tik radikaliomis priemonėmis: ryžtingu ideologiniu atkirčiu sistemos kritikams,

(27) Aleksandro Hilferdingo straipsnis apie lietuvių ir žemaičių gentis pirmą kartą paskelbtas 1864 m. laikraštyje „Diena“ (День).

(28) Michailo Katkovo straipsnis „Ką mums daryti su Lenkija?“ pirmą kartą paskelbtas 1863 m. žurnale „Rusų žinynas“ (Русский вестник).

(29) Levo Tichomirovo straipsnis apie Varšuvą ir Vilnių (1863 m.) pirmą kartą paskelbtas 1897 m. žurnale „Šiaurės žinynas“ (Северный вестник).

kitaminčių persekiojimu, rusų tautos savigarbos skatinimu, kariuomenės dvasios stiprinimu, visų jėgų suvienytai veiksmais vardan bendros idėjos [23, 395].

M. Muravjovas buvo linkęs remtis mokslo, švietimo ir kultūros organizacijomis (įsteigė Vilniaus archeografijos komisiją ir Viešąją biblioteką), bet nepasinaudojo savo įdirbiu Rusų geografijos draugijoje ir pasiteisinusia praktika steigiant jos padalinius „karštuosiuose taškuose“. Generalgubernatorius ir jo politinę taktiką pozicionuojanti aplinka krašto tyrimus įtraukdavo į rusinimo programas, tačiau tautotyra Lietuvoje plėtoti nepakankamai, ir, panašu, pagrindinė tokio santykio priežastis buvo tyrimų tikslinumas – juk M. Muravjovui daugiau rūpesčio ir neaiškumo kėlė su Lenkijos-Lietuvos valstybe save tapatinę lenkai (30), o ne lietuviai, juo labiau ne žydai ar baltarusiai. Šiame regione aktualiausiu uždaviniu – tautinės politikos kulminacija – buvo įrodymas, kad istoriškai ne tik žemės, bet ir kultūra yra rusų [30, 226] (31), todėl statistiniai tyrimai [7, 192] ir archeografų darbas buvo daug svarbesnis nei etnologiniai tyrinėjimai.

Gauta 2018 09 24

Priimta 2018 10 30

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 1984, T. 4(89), p. 101–112.
- [2] ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 1996. 359 p.
- [3] *Atlas ethnographique des provinces habitées en totalité ou en partie par des Polonais par R. d'Erkert*. St. Petersburg: J. C. Hinrichs à Leipsic, 1863.
- [4] BUSHEN, Artur. *Bevölkerung Des Russischen Kaiserreichs in Den Wichtigsten Statistischen Verhältnissen Dargestellt*. Gotha: Verlag von Justus Perthes, 1862. VI, 82 S.
- [5] ILGIEWICZ, Henryka. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 480 s.
- [6] MULEVIČIŪTĖ, Jolita. Politikos įkaltai, arba dar kartą apie Vilniaus senienų muziejaus rinkinių likimą. *Menotyra*, 2017, T. 24, Nr. 4, p. 274–296.
- [7] STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2009. 540 p.
- [8] *Акты, издаваемые комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне*. Т. I: Акты Гродненского земского суда. Вильна: Типография А. К. Киркора, 1865. 747 с.
- [9] АНАНЬЕВ, Сергей. М. Н. Муравьев-Виленский: политическая биография: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук [interaktyvus]. Саратов: Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского, 2007 [žiūrėta 2018 08 21]. Prieiga per internetą: <http://www.dissercat.com/content/mn-muravev-vilenskii-politicheskaya-biografiya>.
- [10] БАЗЫЛЕВА, Елена. Кавказский отдел Императорского Русского географического общества и его библиотека. *Омский научный вестник*, 2015, № 5, с. 12–15.
- [11] БАСХАНОВ, Михаил. *Русские военные востоковеды до 1917 г.:* Библиографический словарь. Москва: Восточная литература, 2005. 295 с.

(30) Pagal 1862 m. statistinius duomenis, lenkų gyventojai Gardino gubernijoje sudarė 24 proc., Vilniaus – 18,4, Podolsko – 12,9, Voluinės – 12,2, Minsko – 11,5, Vitebsko – 9,2 [4].

(31) Michailo Katkovo straipsnis apie Michailo Muravjovo nuopelnus pirmą kartą paskelbtas 1865 m. laikraštyje „Maskvos naujienos“ (*Московские ведомости*).

- [12] БЕНДИН, Александр. *Граф Михаил Николаевич Муравьев-Виленский – усмиритель и реформатор Северо-Западного края Российской империи*. Москва: ММО „СIS-EMO“, 2017. 416 с.
- [13] Быт белорусских крестьян. *Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским Географическим обществом*. Выпуск II. Санкт Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1854, с. 111–268.
- [14] ВАСКУЛ, Анастасия. Этнографическая программа Русского географического общества. *Русский фольклор*, 2012, Т. 36, с. 460–471.
- [15] ВИВЧАР, Василий. «Западно-руссистское» понимание Брестской унии М. О. Кояловича. *Вестник Омского университета*, 2012, № 1, с. 58–62.
- [16] Временный устав общества. *Записки русского географического общества*. Кн. 1. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1846, с. 9–19.
- [17] Всеподданнейший отчет графа М. Н. Муравьева по управлению Северо-Западным краем (с 1 мая 1863 г. по 17 апреля 1865 г.). *Русская старина*, 1902, № 6, с. 487–510.
- [18] ГЕРЦЕН, Александр. *Собрание сочинений*. Т. XVIII. Москва: Издательство Академия наук СССР, 1956. 517 с.
- [19] ГЕРЦЕН, Александр. *Собрание сочинений*. Т. XIX. Москва: Издательство Академия наук СССР, 1956. 353 с.
- [20] ГИЛЬФЕРДИНГ, Александр. Несколько замечаний о Литовском и Жмудском племени. *Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России*. Сост. С. Шолкович. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1885, с. 106–127.
- [21] ГЛИНОЕЦКИЙ, Николай. *История русского Генерального штаба*. Т. I. Санкт Петербург: Типография штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1883. 428 с.
- [22] „Готов собою жертвовать...“: *Записки графа Михаила Николаевича Муравьева об управлении Северо-Западным краем и об усмирении в нем мятежа. 1863–1866 гг.* Сост. К. Петров. Москва: Пашков дом, 2008. 416 с.
- [23] Граф Михаил Николаевич Муравьев. Записки его о мятеже в Северозападной России в 1863–1864 гг. *Русская старина*, 1882, Т. XXXVI, № 11, с. 387–432, № 12, с. 419–646; 1883, Т. XXXVII, № 1, с. 131–166, № 2, с. 291–304, № 3, с. 615–630; 1883, Т. XXXVIII, № 4, с. 193–206, № 5, с. 207–230.
- [24] ДОЛБИЛОВ, Михаил. Город едва ли свой, но и не вовсе чуждый: Вильна в имперском и националистическом воображении русских. *Новое литературное обозрение [interaktyvus]*, 2017, № 2 [žiūrėta 2018 08 19]. Prieiga per internetą: <http://magazines.russ.ru/nlo/2017/2/gorod-edva-li-svoj-no-i-ne-vovse-chuzhdyj.html>.
- [25] ДОЛБИЛОВ, Михаил. М. Н. Муравьев и освобождение крестьян: проблема консервативно-бюрократического реформаторства. *Отечественная история*, 2002, № 6, с. 67–90.
- [26] ДОЛБИЛОВ, Михаил. *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1548 с.
- [27] ЕРМАКОВ, Артём. Крымская война 1853–1856 гг.: современный взгляд на причины и последствия. *Проблемы национальной стратегии*, 2013, № 5, с. 179–197.
- [28] Заметки о западной части Гродненской губернии. *Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским Географическим обществом*. Выпуск III. Санкт Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1858, с. 107–114.
- [29] ЗЫРЯНОВ, Павел. Николай Николаевич Муравьев-Амурский. *Вопросы истории*, 2008, № 1, с. 22–46.

- [30] КАТКОВ, Михаил. Заслуга графа М. Н. Муравьева (Краткий очерк положения Северо-Западного края). *Воспоминания современников о Михаиле Муравьеве, графе Виленском*. Сост. С. Лебедев. Москва: Институт русской цивилизации, 2014, с. 224–230.
- [31] КАТКОВ, Михаил. Что нам делать с Польшей? *Воспоминания современников о Михаиле Муравьеве, графе Виленском*. Сост. С. Лебедев. Москва: Институт русской цивилизации, 2014, с. 159–198.
- [32] КИРКОР, Адам. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. *Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским Географическим обществом*. Выпуск III. Санкт Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1858, с. 115–276.
- [33] КОЯЛОВИЧ, Михаил. Историческое исследование о Западной России, служащее предисловием к Документам, объясняющим историю западно-русского края и его отношения к России и к Польше. *Документы, объясняющие историю Западно-Русского края и его отношения к России и к Польше / Documents servant a éclaircir l'histoire des provinces occidentales de la Russie ainsi que leurs rapports avec la Russie et la Pologne*. Санкт Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1865, р. III–ССIII.
- [34] КОЯЛОВИЧ, Михаил. *О расселении племен западного края России*. Москва: Типография Бахметева, 1863. 36 с.
- [35] ЛЕБЕДЕВ, Сергей. Предисловие. *Воспоминания современников о Михаиле Муравьеве, графе Виленском*. Сост. С. Лебедев. Москва: Институт русской цивилизации, 2014, с. 5–30.
- [36] МУРАВЬЕВ-КАРССКИЙ, Николай. *Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 годах, гвардейского Генерального Штаба капитана Николая Муравьева, посланного в сии страны для переговоров*. Ч. 1–2. Москва: Типография Августа Семена, 1822. Ч. 1: VII, 180 с.; Ч. II: 144 с.
- [37] Остатки славян на южном берегу Балтийского моря. *Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским Географическим обществом*. Выпуск V. Санкт Петербург: Типография В. Бизобразова и Комп., 1862, с. 1–191.
- [38] Остринский приход Виленской губернии Лидского уезда (профессора Литовской семинарии И. Юркевича). *Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским географическим обществом*. Выпуск I. Санкт Петербург: Типография Министерства внутренних дел, 1853, с. 283–293.
- [39] *Очерки деятельности Русского географического общества за 170 лет: 1845–2015*. Сост. К. Кузнецов. Москва: Исполнительная дирекция Русского географического общества, 2015. 300 с.
- [40] ПЕТРОНИС, Витаутас. *Pinge, Divide et Impera: взаимовлияние этнической картографии и национальной политики в поздней имперской России (вторая половина XIX века)*. *Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917)*. Сост. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. Москва: Новое литературное обозрение, 2010, с. 308–329.
- [41] РАДЧЕНКО, Александр. Славянофилы об „обрусении“ Северо-западного края Российской империи. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика, 2010, № 13, Выпуск 15, с. 140–145.
- [42] Рескрипт великого князя Константина Николаевича Муравьеву М. Н. об избрании его почетным членом Русского географического общества и ответное письмо Муравьева М. Н. 1857. *Центральный исторический архив Москвы*, фонд 811, опись 1, л. 2.
- [43] РИТГИХ, Александр. *Атлас народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям*. Сост. при Министерстве внутренних дел в Канцелярии заведывающего устройством

православных церквей в западных губерниях. Изд. 2-е, испр. и доп. Санкт Петербург: Типография В. Веллинга, 1864. 2 с., 9 л.

[44] СЕМЕНОВ-ТЯНЬ-ШАНСКИЙ, Петр. *История полувековой деятельности Императорского русского географического общества 1845–1895*. Ч. 1. Санкт Петербург: Типография В. Безобразова и К, 1896, XXX, 468 с.

[45] СМИРНОВ, Александр. Виленский археологический съезд и польско-русские противоречия в Северо-Западном крае. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика, 2012, № 13, вып. 23, с. 67–74.

[46] *Состав Императорского Русского географического общества по 1 января 1913 г. с дополнениями по 1 октября 1913 г.* Санкт Петербург: Типография „Строитель“, 1913. 112 с.

[47] СТАЛЮНАС, Дарюс. Этнополитическая ситуация Северо-Западного края в оценке М. Н. Муравьева (1863–1865). *Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике*, 2003, Т. VII, с. 250–271.

[48] ТИХОМИРОВ, Лев. Варшава и Вильна в 1863 г. *Воспоминания современников о Михаиле Муравьеве, графе Виленском*. Сост. С. Лебедев. Москва: Институт русской цивилизации, 2014, с. 349–369.

[49] ТУРЦЕВИЧ, Арсений. Краткий очерк жизни и деятельности Графа М. Н. Муравьева. *Воспоминания современников о Михаиле Муравьеве, графе Виленском*. Сост. С. Лебедев, Москва: Институт русской цивилизации, 2014, с. 68–137.

[50] ТЮТЧЕВ, Фёдор. *Полное собрание сочинений и писем*. Т. 2: Стихотворения, 1850–1873. Москва: Издательский центр „Классика“, 2003. 657 с.

[51] ФЕДОСОВ, Петр. Три эпизода из жизни М. Н. Муравьева. *Историческая психология и социология истории*, 2016, Т. 9, № 1, с. 124–156.

[52] ФЕДОСОВА, Эльмира. *Граф М. Н. Муравьев-Виленский (1796–1866). Жизнь на службе империи*. Москва: Институт российской истории РАН, 2015. 255 с.

[53] ХОДЗЬКО, Иосиф. Воспоминания о восхождении на вершину Большого Арарата в 1850 году. *Известия Кавказского отдела императорского Русского географического общества*. Тифлис, 1875–1877, Т. IV, с. 159–169.

[54] ЭРКЕРТ, Родриг Федорович фон. *Взгляд на историю и этнографию западных губерний России* (с атласом). Санкт Петербург: Типография Дома призрения малолет. бедных, 1864. 72 с.

[55] *Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским географическим обществом*. Выпуск IV. Санкт Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1858. 320 с.

MARGARITA MATULYTĖ

Foundations of Mikhail Muravyov's Ethnic Policies of the Earth Science and Ethnology

Summary

In the twenty-first century, the swelling wave of Russian chauvinism has inspired the efforts of both Russian and Belarusian historians to vindicate Mikhail Muravyov (1796–1866), Governor General of Vilnius (1863–1865) well known for severe repression against the participants of the 1863–1864 uprising in Lithuania. The tendencies of this process require a fresh look at the ideological origins of this historical figure. While searching for connections with the geopolitical context, this article discusses the never-before analysed fundamentals of ethnology and earth science formed in the Imperial Russian Geographical Society, which had become the ideological basis of Muravyov's understanding of the situation in the North-western Territory and helped him develop his tactics of total Russification of the region.

The Imperial Russian Geographical Society was established in 1845, and was modelled on the concept of the interdisciplinary earth science (Ger. *Erdkunde*) by the German scientist Carl Ritter. Muravyov was one of the society's founding members and a member of its first council. From 1850 to 1857, he was the vice president of the society, and its honorary member from 1857. From the very start, Muravyov took part in formulating the guidelines of the function and scientific development of the organisation, and of coordination of the key research programmes. Guided by Muravyov and in cooperation with the General Staff of the Army, the Academy of Sciences, Pulkovo Astronomical Observatory, departments of Geology, Hydrography, Transport and Roads, and others implemented many significant scientific projects. The society was expanding: in 1851, two divisions were established in Siberia and the Caucasus. The processes of establishment of the divisions in the regions were linked to the demand for local coordination centres that would not only develop programmes for local research, but also take part in large-scale strategic research into these territories. Muravyov was well qualified to deal with matters of state importance by achieving a synergistic effect in the science serving the needs of the ethnic policy.

Although the methods of the earth science (Ger. *Erdkunde*) and ethnology (Ger. *Volkskunde*) were previously established and tested at the Imperial Russian Geographical Society, Muravyov applied them with caution in Vilnius. In the North-western Territory, a branch of the society was established as late as 1867, after Muravyov's death. His aim to instill Russian culture in the Northwestern Territory was driven by his intention to rewrite the historical narrative of the outskirts of the Russian Empire and to accumulate historical sources favourable to him as soon as possible. Established in 1864, Vilnius Archaeographic Commission carried out research into and publishing of old documents that served the interests of the imperial ideology. One of the most significant tasks in this region was to prove that both the land and culture were historically Russian, and for this reason statistical surveys and archeographical work were much more important than ethnological research.

Keywords: Mikhail Muravyov, ethnic policy, earth science (*Erdkunde*), ethnology (*Volkskunde*), Russian Geographical Society, Vilnius Archaeographic Commission